

Urszula Andrejewicz
(Białystok)

DYSTRYBUCYJNY OPIS SKŁADNIOWY JEDNOSTKI *ROBIĆ* – CECHY LEKSEMU CZASOWNIKOWEGO I KOMPONENTU ZWIĄZKU FRAZEOLOGICZNEGO

1. Celem artykułu jest porównanie cech składniowych komponentu czasownikowego *ROBIĆ* i z cechami leksemu *ROBIĆ*. Pod pojęciem *komponent czasownikowy* rozumiem składnik związku frazeologicznego równokształtny z leksemem czasownikowym, przy czym rozróżniam *formy komponentu czasownikowego* stanowiące składnik konkretnych wystąpień związków frazeologicznych (np. *robi*, *robiła* itd. w: *Ona robi / robiła* itd. *słodkie oczy do wszystkich*; *robi* w: *Nie wiedziała, co robić z rękami* itp.) oraz *komponenty czasownikowe* (np. *ROBIĆ*), które są abstrakcyjną reprezentacją wszystkich form danego komponentu czasownikowego. Rozróżnienie to jest analogiczne do formy wyrazowej i leksemu¹. Czy takie rozróżnienie jest uprawnione, czy można mówić o „formie” gramatycznej komponentu, skoro powszechnie uważa się frazeologizmy za jednostki leksykalne, za nieciągłe leksemy?

Otóż nie można nie zauważyć, że związki frazeologiczne zbudowane są z elementów, które przeciętny użytkownik języka nazwałby wyrazem (w znaczeniu „forma wyrazowa”). Nie ulega też wątpliwości, że w wielu wypadkach łączą te elementy typowe dla języka polskiego związki składniowe². Z tego to powodu na przykład frazeologizm *robić dobrą minę do złej gry* ma taką właśnie postać, a nie np. **robić dobra mina do złej gry*, **robić dobrą minę do złej grze* itd. Również zależności składniowe zewnętrzne, tj. między komponentami frazeologizmu a formami zdania, w większości wypadków są typowe dla polskiego systemu składniowego, por. *Jan robi* (a nie: *robią*) *dobłą minę do złej gry*.

Zdarza się jednak, i to zarówno w wypadku składni wewnętrznej, jak i zewnętrznej, że wymagania syntaktyczne form komponentów frazeologicznych różnią się od prezentowanych przez równokształtne formy leksemów, co więcej, czasami w wypadku wymagań zewnętrznych trudno przypisać je wprost jednemu z komponentów, wydają się właściwością całego frazeologizmu.

Porównanie cech składniowych komponentów i odpowiednich leksemów powinno pogłębić naszą wiedzę na temat mechanizmów tworzenia związków frazeologicznych, dokładniej przekształceń, jakim ulegają cechy gramatyczne leksemów, gdy stają się składnikami frazeologizmów. Ponieważ z gramatycznego punktu widzenia elementem centralnym zdania jest forma finitywna, od której wymagań zależy jego struktura, najlepiej planowany opis rozpocząć od charakterystyki komponentów czasownikowych, można bowiem zakładać, że w większości wypadków są one konstytutywnym elementem konstrukcji stanowiących związki frazeologiczne i od nich w dużej mierze zależą jej cechy syntaktyczne, a dopiero w dalszej kolejności przeprowadzać analizę porównawczą leksemów i komponentów rzeczownikowych, przymiotnikowych itd.

¹ Oczywiście, zasób form danego komponentu i zasób form wyrazowych równokształtnego z nim leksemu są bardzo często różne. To jednak cechy fleksyjne, które pozostają poza ramami niniejszego artykułu.

² Podstawy opisu składniowego związków frazeologicznych stworzył na gruncie polskim A. M. Lewicki (2003).

1.2. Przedmiotem badań niniejszego artykułu są wystąpienia jednostki *robić*, tj. po pierwsze, wypowiedzenia zawierające formy leksemu *ROBIĆ*, stanowiące przykłady jego użycie w *Słowniku języka polskiego* pod red. M. Szymczaka (dalej: SJP), *Słowniku syntaktyczno-generatywnym czasowników polskich* pod red. K. Polańskiego (dalej: SSG) oraz występujące w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (dalej: NKJP), a także w razie potrzeby konstruowane doraźnie w celu zilustrowania jakiejś cechy; po drugie, związki frazeologiczne z formą komponentu *ROBIĆ*, zanotowane w dwóch słownikach: *Słowniku frazeologicznym współczesnej polszczyzny* pod red. Stanisława Bąby i Jarosława Liberka (dalej: SFWP) i SJP³ oraz – traktowane jako materiał porównawczy – przykłady z *Uniwersalnego słownika języka polskiego* pod red. S. Dubisza (dalej: USJP) i *Innego słownika języka polskiego* pod red. M. Bańki (dalej: ISJP).

W artykule wykorzystuje się zmodyfikowany (por. Andrejewicz 2004, 2006a) aparat pojęciowy i terminologiczny zaproponowany w *Składni współczesnego języka polskiego* Zygmunta Saloniego i Marka Świdzińskiego (1998; dalej: SWJP)⁴.

2. Jednostka *ROBIĆ* jest bardzo interesująca zarówno z gramatycznego, jak i semantycznego punktu widzenia. Jej opis w słownikach języka polskiego zajmuje wiele stron, dlatego że przypisuje się jej po pierwsze co najmniej kilka znaczeń (różną liczbę w różnych słownikach), a po drugie – dużą liczbę schematów składniowych, których stanowi centrum. Na to nakłada się płaszczyzna frazeologiczna: słowniki notują wiele związków frazeologicznych z komponentem *ROBIĆ*, np. w SSG występuje ich 140. Oczywiście, liczba ta jest konsekwencją przyjęcia definicji związku frazeologicznego o szerokim zakresie, niemniej jednak zapowiada to duży stopień komplikacji opisu składniowego jednostki *robić*.

2.1. Jak wspomniano wyżej, w różnych słownikach w artykule hasłowym *robić* wyróżnia się różną liczbę znaczeń, przy czym te same przykłady bywają zaliczane w różnych słownikach do różnorodnych podhaseł. Porównajmy zanotowane w nich artykuły hasłowe. SJP wyróżnia cztery znaczenia, por.:

„1. «wykonywać, wyrabiać, wytwarzać, produkować coś; przyrządzać, obrabiać, sporządzać coś»

Robić meble, zabawki.

Robić ciasto, masło, powidlą.

Robić herbatę, obiad, kolację.

2. «spełniać czynność lub wypełniać zadanie określone dopełnieniem, prowadzić działalność w jakiejś dziedzinie, zajmować się czymś, dokonywać czegoś; organizować, urządzić, załatwiać coś»

Robić spacer, wycieczkę.

Robić miny, gesty (...)

Robić pranie, sprzątanie, porządki (w domu) (...)

Robić korektę, przegląd, spis (czegoś).

³ Przyjmuję bez dyskusji, że wszystkim jednostkom językowym uznanym w wymienionych wyżej pozycjach za związki frazeologiczne można przypisać taki status.

⁴ Na jego temat pisali również inni językoznawcy, por. Wiśniewski 2005, Moroz 2010, Gębka 2011, Świdziński 1996, 1999.

3. «postępować, zachowywać się, poczynać sobie, wpływać na coś; sprawiać, powodować, wywoływać, wyrządzać, czynić coś»

Robić awanturę, piekło, scenę.

Robić głupstwa, dowcipy, psoty.

Robić intrygi, plotki, nieporozumienia.

Robić obietnice, propozycje, dygresje.

4. *pot.* «być gdzieś zatrudnionym, zajmować się czymś, pracować zarobkowo, zwłaszcza fizycznie; zarabiać»

Robić w polu, w pegeerze, w fabryce, w kopalni.

Robić na budowie.

Robić na dniówkę, na akord.

Robić od świtu do nocy.

Przytoczone w poszczególnych punktach definicje semantyczne są – poza znaczeniem czwartym – dość ogólnikowe i niedookreślone. Bez trudu można, opierając się na tych definicjach, przesuwać przykłady między trzema pierwszymi podhasłami, np. *robić spis czegoś* pasuje do znaczenia 1: «sporządzać coś»; *robić miny, gesty* z podhasła 2 to raczej «zachowywać się, poczynać sobie» niż «spełniać czynność lub wypełniać zadanie określone dopełnieniem».

Redaktorzy USJP wyróżniają 5 znaczeń: część przykładów z podhasła 2 w SJP przenoszą do odrębnej grupy: 4. «urządzać, organizować coś». Znalazły się tu takie zdania, jak:

„*Robić zebranie załogi.*

Robić seminarium, konferencję.

Robić próbę generalną przedstawienia.

Robić imieniny, przyjęcie, prywatkę”,

– ale „*robić wycieczki*” pozostało w zn. 2. W SSG wyróżnia się tylko 3 znaczenia, scala się bowiem w jedno znaczenie 2 i 3 z SJP i 2-4 z USJP.

Wskazanie dyskusyjnych rozwiązań w słownikach znalazło się w niniejszym artykule nie po to, by krytykować ich autorów i redaktorów, ale by uświadomić, że możliwe są różne równie poprawne interpretacje językowe jednostki *robić*. Warto tu jeszcze dodać, że do tej pory traktowaliśmy tę jednostkę jako jeden leksem, a i tu możliwe są różne rozwiązania.

W ISJP wyróżnia się na przykład dwa leksemy **ROBIĆ**: „**robić 1**: stwarzać coś, sprawiać lub działać” i „**robić 2**: zmieniać się lub zmieniać coś”. Dlaczego dwa, a nie na przykład trzy? Wydaje się, że z semantycznego punktu widzenia można byłoby wyróżnić leksemy o znaczeniu: «stwarzać coś, sprawiać» i «działać». Równie uprawnione byłoby stworzenie na tyle ogólnej definicji, by objęła wszystkie niefrazeologiczne wystąpienia jednostki *robić*. Na pewno w rozstrzygnięciu tych wątpliwości nie pomogą cechy składniowe analizowanego leksemu czasownikowego, bo bywają one różne w obrębie tego samego znaczenia i takie same w obrębie rozmaitych eksplikacji.

2.2. Analiza konotacyjna wypowiedzeń konstituowanych przez formy ROBIĆ pozwala wyodrębnić aż pięć schematów zdaniowych, w których się pojawiają:

- I. VF NP(nom) NP(acc)⁵
- II. VF NP(nom) NP(acc) PrNP(z+gen)
- III. VF NP(nom) NP(acc) NP(instr)
- IV. VF NP(nom) NP(acc) PrNP(z+instr)
- V. VF NP(nom) AdvP

2.2.1. Najczęściej realizowany jest schemat I, którego przykładami są następujące zdania:

1) *Jan robi latawce.*

1b) *Wieczorami własnymi rękami Jan robi z Marią swoim dzieciom latawce.*

W wypowiedzeniu (1) zostały zrealizowane tylko frazy konotowane przez formę finitywną, to jest fraza nominalna w mianowniku i fraza nominalna w bierniku. Poza nimi pod formy leksemu ROBIĆ mogą podczepiać się frazy niekonotowane, co ilustruje przykład (1b), będący pełną realizacją następujących wymagań konotacyjnych:

ROBIĆ → NP(nom), NP(acc) {NP(dat), PrNP(z+instr), NP(instr), AdvP},

gdzie:

NP(nom), NP(acc) – to odpowiednio: *Jan* i *latawce*;

{NP(dat)} – *swoim dzieciom*;

{PrNP(z+instr)} – *z Marią*;

{NP(instr)} – *własnymi rękami*;

{AdvP} – *wieczorami*

Zdanie (1) można uzupełnić również frazą przyimkowo-nominalną o wartości z+gen, por.:

1c) *Jan robi swoim dzieciom latawce z papieru.*

Czy formy leksemu ROBIĆ otwierają zatem również pozycję dla PrNP(z+gen)? Wydaje się, że nie. Pozycja ta pojawia się raczej przy frazie nominalnej (tu: *latawce*) i jej wartość zależy od cech tej frazy, por.:

1d) *Jan robi sztukę o Indiach.*

Jan robi rzeźbę w brzoje.

Jan robi wesele (Ø).

Na marginesie warto zauważyć, że do tego schematu można zaliczyć konstrukcje złożone z formy finitywnej leksemu ROBIĆ i formy rzeczownikowej, które ze znaczeniowego punktu widzenia są parafrazami leksemów czasownikowych, por.:

robić figle – figlować;

robić psoty – psocić;

robić trening – trenować;

robić odkrycie – odkrywać;

⁵ Patrz oznaczenia na końcu artykułu.

robić pranie – *prać*;
robić porządek – *porządkować*;
robić starania – *starać się*
robić hałas – *hałasować* itd.

I w ich wypadku – podobnie jak w zdaniach (1)-(1d) – możliwość wystąpienia frazy przyimkowo-nominalnej o wartości z+gen, a także frazy celownikowej, zależy od znaczenia frazy nominalnej w bierniku, np. *robić pranie rodzicom*, *robić porządek dzieciom*, ale **robić odkrycie królowej Hiszpanii*.

2.2.2. Przykład realizacji schematu zdaniowego II:

VF NP(nom) NP(acc) PrNP(z+gen)

może stanowić zdanie:

2) *Jan robi ze swoich dzieci niedojdy życiowe*,

gdzie:

NP(nom) – *Jan*

NP(acc) – *niedojdy życiowe*

PrNP(z+gen) – *ze swoich dzieci*.

W tym schemacie fraza finitywna nie otwiera pozycji ani dla frazy nominalnej celownikowej, ani dla frazy przyimkowo-nominalnej o wartości z+instr. Mogą się przy niej pojawić tylko frazy niewymagane przysłówkowe, por.:

2a) *Jan **ciagle** robi ze swoich dzieci niedojdy życiowe*.

2.2.3. W schemacie III:

VF NP(nom) NP(acc) NP(instr),

– podobnie jak w dwóch poprzednich, fraza finitywna konotuje frazę nominalną biernikową, a ponadto frazę nominalną w narzędniku, co ilustruje następujące wypowiedzenie:

3) *Kolejnych zatrudnionych psychologów prezes robił swoimi powiernikami*,
gdzie:

NP(nom) – *prezes*

NP(acc) – *kolejnych zatrudnionych psychologów*

NP(instr) – *swoimi powiernikami*.

I w wypadku tego schematu nie ma możliwości rozszerzenia zdania o inne podzrędniki frazy finitywnej niż niewymagane frazy przysłówkowe, por.:

3a) *Kolejnych zatrudnionych psychologów prezes **od razu** robił swoimi powiernikami*.

2.2.4. Ilustracją schematu IV:

VF NP(nom) NP(acc) PrNP(z+instr),

może być na przykład wypowiedzenie:

4) *Zastrzyk adrenaliny robi z człowiekiem różne dziwne rzeczy,*

gdzie:

NP(nom) – *zastrzyk adrenaliny*NP(acc) – *różne dziwne rzeczy*PrNP(z+instr) – *z człowiekiem*

Jak widać, w wypowiedzeniach realizujących ten schemat fraza finitywna konotuje frazę nominalną w mianowniku, przyimkowo-nominalną z przyimkiem Z akomodującym narzędnik i – jak w poprzednich schematach – frazę biernikową. Podkreślić jednak należy, że możliwość realizacji tej ostatniej frazy jest bardzo silnie ograniczona semantycznie. W większości wypowiedzeń z NKJP jej wykładnikami są grupy rzeczownikowe o bardzo szerokim zakresie, niedookreślone, przede wszystkim formy leksemów CO, COŚ, TO, por.:

4a) *Złoto robi z człowiekiem **coś dziwnego** [...].*4b) *Potem **to samo** robi z następnymi kanistrami.*4c) ***Co** robi z tą porwaną dziewczyną?*4e) *[Dziecko] nieustannie **coś** robi z pełnią ekspresji emocjonalnej.*4f) *Raz tylko zawoła, że **coś tam** robi z workami.*4g) ***Co** pan robi z tą butelką? – zainteresował się kapelan.*4h) ***Co** gmina robi z wynikami egzaminacyjnymi tej czy innej szkoły?*

W tej pozycji może wystąpić również grupa zdaniowa wprowadzana przez element spajający CO, por.:

4i) *Potem i z następnymi kanistrami robi (to), co mu każą.*4j) *Raz tylko zawoła, że robi z workami (to), co zaplanowaliśmy.*

2.2.5. Schemat V, w odróżnieniu od czterech pozostałych, nie zawiera frazy nominalnej w bierniku, co więcej – pozycja ta jest zablokowana. Oprócz frazy mianownikowej forma finitywna leksemu ROBIĆ wymaga w analizowanym schemacie zdaniowym tylko frazy przysłówkowej, por.:

5) *Brat robi w piekarni,*

gdzie:

NP(nom) – *brat*AdvP – *w piekarni (a. w poniedziałki, a. całymi dniami itp.).*

Na marginesie warto zauważyć, że ze zdania (5) możemy usunąć frazę przysłówkową, a wypowiedzenie pozostanie pełne znaczeniowo, nieeliptyczne, por.:

5a) *Brat robi.*

Dzieje się tak, ponieważ podobnie jak formy leksemów CZYTAĆ, PISAĆ, CHOZDZIĆ itp. forma *robi* z wypowiedzenia (5a) ma szczególne znaczenie – nieaktualne⁶: ‘jest zatrudniony, ‘ma pracę’, ‘pracuje’.

⁶ Na przykład: *Maria czyta, Jan pisze, Jaś już chodzi*, por. SWJP 1998, s. 245-247.

2.2.6. Nie można z całą stanowczością stwierdzić, iż scharakteryzowane wyżej konstrukcje tworzone przez formy leksemu ROBIĆ opisują wszystkie jego wymagania konotacyjne. Jak już wspomniano wyżej, wystąpienia tej jednostki sprawiają duże problemy interpretacyjne. Niewątpliwie wpływ na to ma pełniona przez nią w języku funkcja. Otóż, podobnie jak na przykład BYĆ, ROBIĆ jest „leksemem-wytrychem”, „zastępuje” inne leksemy czasownikowe czy inaczej: występuje w roli innych czasowników, np.

robić lekcje – odrabiać lekcje,
robić wesele – urządzać wesele,
robić przykrość – sprawiać przykrość itd.

Na marginesie: przyjrzyjmy się temu ostatniemu przykładowi: czy jest poprawny? W podkorpusie zrównoważonym NKJP jednostka *robić przykrość* występuje 9 razy, *sprawiać przykrość* – 81⁷. Jak widać, leksem ROBIĆ „wchodzi” w miejsce SPRAWIAĆ, por.:

6) *Zawsze mnie na tyle dobrze rozumiała i rozumie, że zdaje sobie sprawę, jaką mi robi przykrość swoim odrzuceniem.* (NKJP)

6a) *Zawsze mnie na tyle dobrze rozumiała i rozumie, że zdaje sobie sprawę, jaką mi sprawia przykrość swoim odrzuceniem.*

6b) *Bo co to będzie za prezydent, który robi przykrość wyborcy i odrzuca jego kwiaty?* (NKJP)

6c) *Bo co to będzie za prezydent, który sprawia przykrość wyborcy i odrzuca jego kwiaty?*

Narzucają się w związku z tym pytania: po pierwsze, czy traktować takie wystąpienia jako poprawne; po drugie – czy występujące w tym kontekście wymagania składniowe, przejęte (?) po zastąpionej jednostce, przypisywać leksemowi ROBIĆ. Jeśli tak, należałoby wyróżnić w tym wypadku jeszcze schemat:

VF NP(nom) NP(acc) NP(dat)

i przypisać leksemowi ROBIĆ następującą charakterystykę konotacyjną:

ROBIĆ → NP(nom), NP(acc) NP(dat), {NP(instr), AdvP}

gdzie:

NP(nom) – Ø, *który*
 NP(acc) – *przykrość*
 NP(dat) – *mi, wyborcy*
 {NP(instr)} – *swoim odrzuceniem, Ø*
 {AdvP} – Ø (np. *od dawna, niepotrzebnie*)

Tego typu wątpliwości nasuwają się przy wielu wypowiedzeniach, w których w miejsce form „pełnoprawnego” leksemu czasownikowego podstawione zostają for-

⁷ Dla wszystkich form z maksymalnym odstępem 2 (tu i niżej).

my leksemu ROBIĆ, stąd też problem jest ogólniejszy: nie dotyczy tylko jednego „dodatkowego” schematu, a wielu, które ROBIĆ „przejmuje” po zastąpionym leksemie. Dochodzą do tego oczywiście problemy poprawnościowe, większość bowiem z tego typu kontekstów to wystąpienia kolokwialne, a przynajmniej należące do tzw. polszczyzny potocznej.

Następny problem, który się nasuwa w związku z analizą jednostki *robić*, to jak odróżnić jej niefrazologiczne wystąpienia od wystąpień frazeologicznych? Kontynuując rozważania nad frazą *robić przykrość*, możemy z dużym stopniem prawdopodobieństwa stwierdzić, iż powstała ona w analogii do *robić krzywdę*, które w NKJP występuje 119 razy, por. np.:

7) *W większości przypadków kinematografia tym sposobem robi krzywdę sportowcowi (...).*

Konstrukcja *robić krzywdę komuś* w SSG została uznana za związek frazeologiczny, nie notują jej natomiast autorzy SFWP, za jednostkę niefrazologiczną uznają ją również redaktorzy SJP i ISJP. Jak zatem traktować *robić krzywdę*, *robić przykrość*, a w związku z tym i inne: *robić przyjemność*, *robić niespodziankę*? Czy rozszerzać listę schematów o kolejne, czy może ją zmniejszyć – do jednego?! Może należy przyjąć dla leksemu ROBIĆ tylko schemat I – jako podstawowy, bowiem:

- 1) obejmuje wystąpienia „konkretne” (*Robić meble, zabawki. Robić ciasto, masło, powidła. Robić herbatę, obiad, kolację. Robić sweter szydełkiem, na drutach. Robić komuś obuwie na obstalunek, na zamówienie. Robić komuś ubranie na miarę. Robić komuś zdjęcie na oczekaniu*⁸);
- 2) stanowiąca centrum tego schematu forma finitywna otwiera pełną listę fraz wymaganych i niewymaganych; pozostałe schematy niejako „wybierają” frazy z tej listy, są zatem swego rodzaju tekstowymi wariantami tego podstawowego schematu.

Liczba i typ występujących przy omawianej formie finitywnej fraz zależy od formy biernikowej: czy występuje w schemacie, czy nie, a jeśli występuje – to od jej charakterystyki semantycznej. Może zatem wszystkie, poza I, schematy zdaniowe z jednostką *robić* to schematy konstrukcji frazeologicznych? Jak widać, w wypadku leksemu ROBIĆ jeszcze trudniej niż w wypadku innych leksemów czasownikowych (por. Andrejewicz 2011, s. 11-15) o jednoznaczne rozdzielenie wystąpień frazeologicznych od niefrazologicznych.

2.3. Charakterystyka akomodacyjna leksemu ROBIĆ⁹ przysparza podobnych trudności jak charakterystyka konotacyjna. Przede wszystkim należy podjąć decyzję, czy opiszemy analizowaną jednostkę jako jeden leksem o alternatywnych wymaganiach, czy jako kilka leksemów. Jak wspomniano wyżej, analiza dystrybucyjna zakłada tyle różnych jednostek, ile różnych wymagań składniowych. W niniejszym artykule jednostka *robić* z każdego z wyróżnionych schematów zostanie opisana oddzielnie pod względem akomodacyjnym. Po pierwsze, uczyni to opis bardziej czytelnym, po drugie

⁸ SJP, hasło **robić**, zn. 1. «wykonywać, wyrabiać, wytwarzać, produkować coś; przyrządzać, obrabiać, sporządzać coś».

⁹ Nie rozstrzygam tu, czy ze względu na różne wymagania akomodacyjne należy postulować istnienie kilku leksemów ROBIĆ, czy jeden o alternatywnych wymaganiach (por. SWJP, s. 164-165).

– pozwoli uniknąć rozstrzygnięcia, czy opisujemy jeden leksem, czy kilka. Przyjrzyjmy się raz jeszcze przytoczonym wyżej wypowiedzeniom. Na ich podstawie można wnioskować, iż leksem (leksemy?) **ROBIĆ** ma następujące kategorie selektywne:

ROBIĆ

- I. (Nom, Acc, Dat)
np. *Jan robi dzieciom latawce.*
- II. (Nom, Acc, Z+Gen)
np. *Jan robi z ludzi idiotów.*
- III. (Nom, Acc, Instr)
np. *Jan robi stażystów swoimi asystentami.*
- IV. (Nom, Z+Instr, Acc, a. SP(CO))
np. *Jan robi z nami różne dziwne rzeczy.*
Jan robi z nami (to), co każą przełożeni.
- V. (Nom)
np. *Jan robi w ogrodzie.*

Jak większości leksemów czasownikowych właściwych **ROBIĆ** należy też przypisać kategorie selektywne przysłówkowości (Adv) i imiesłowowości (Part).

Jak pokazała dotychczasowa analiza, znaczenie i cechy składniowe jednostki robić są w dużym stopniu skorelowane. Z tego też powodu jej opis dystrybucyjny, abstrahujący od znaczenia, jest bardzo utrudniony. Próbę opisu analizowanej jednostki jako jednego leksemu o alternatywnych wymaganiach akomodacyjnych uniemożliwia między innymi różny status tej samej frazy w różnych schematach. Na przykład, fraza przyimkowo-nominalna PrNP(z+instr) w zdaniu:

8) *Jan robi z Marią latawce*

– jest niekonotowana (por. *Jan robi latawce*) i nieakomodowana (*Jan robi latawce bez Marii*), natomiast w wypowiedzeniu:

9) *Jan robi z nami różne dziwne rzeczy*

– jest i konotowana, i akomodowana. Poprawne są co prawda zdania:

9a) *Jan robi różne dziwne rzeczy* (bez PrNP(z+instr))

i 9b) *Jan robi **bez nas** różne dziwne rzeczy,*

– ale w tym wypadku jest to inna pozycja – dla frazy niekonotowanej {PrNP(z+instr)} ze schematu I, por. zdanie z oboma typami fraz:

9c) *Jan z **Marią** robi z **nami** różne dziwne rzeczy.*

Tego typu zależności opis dystrybucyjny nie jest w stanie uchwycić, nie jest to jednak konieczne do przeprowadzenia analizy porównawczej cech syntaktycznych omawianego leksemu i komponentu.

2.4. Porównanie cech składniowych leksemu **ROBIĆ** i komponentu czasownikowego **ROBIĆ**, jak nietrudno się domyślić, przy tak skomplikowanej charakterystyce gramatycznej omawianych jednostek nie jest jednakże łatwe. Największy problem stwarza tu już rozróżnienie ich wystąpień niefrazeologicznych i frazeologicznych. Jak wspomniano

we wstępie, w różnych słownikach wyróżnia się różną liczbę związków frazeologicznych z komponentem *ROBIĆ*, a ponadto te same jednostki w jednych słownikach są uznawane za związki frazeologiczne, w innych – za luźne konstrukcje składniowe. Ponadto nawet jeśli zdecydujemy arbitralnie, co jest frazeologizmem, a co konstrukcją składniową – porównanie danego związku frazeologicznego z którymś ze schematów nie jest proste. Poza schematem I i V pozostałe są zapisem wystąpień jednostki *robić* w mniejszym lub większym stopniu zmetaforyzowanych. Tak widzi to autor SSG, ponieważ wyróżnia aż 140 związków frazeologicznych z komponentem *ROBIĆ*. Często w związku z tym nie wiadomo, do którego schematu dany frazeologizm przyporządkować. Weźmy na przykład jednostkę: *robić z czegoś sekret* – czy powstała ona ze schematu I czy II? Analiza konotacyjna nie pomoże w rozstrzygnięciu tej kwestii, gdyż w związkach frazeologicznych ich komponenty są oczywiście wymagane, „konotowane”.

Dużo łatwiej przeprowadzić takie porównanie w wypadku czasowników o znaczeniu bardziej konkretnym i w związku z tym mniej skomplikowanych pod względem składniowym. Przykład może stanowić tu chociażby leksem *SUSZYĆ* (por. Andrejewicz 2007, s. 19-21). Oto jego charakterystyka konotacyjno-akomodacyjna:

SUSZYĆ → NP(nom), NP(acc) {NP(da), NP(instr), AdvP}
SUSZYĆ (Nom, Acc, Dat), por.

10) *Anna suszy sobie włosy suszarką w łazience.*

Komponent czasownikowy *SUSZYĆ* buduje w języku polskim następujące frazeologizmy: *suszyć komuś głowę*, *suszyć sobie głowę*, *suszyć zęby do kogoś*. W wypadku pierwszego frazeologizmu komponent czasownikowy otwiera – podobnie jak bazowy leksem – pozycje dla frazy nominalnej w mianowniku, bierniku i celowniku, a także dla różnych niekonotowanych fraz przysłówkowych. Dodatkowo należy przypisać mu nowe wymaganie, otóż charakteryzuje się on również akomodacją alternatywną: akomoduje mianowicie albo przyimek *O* o rządzie biernikowym, albo frazę zdaniową typu *ŻE*, albo frazę zdaniową typu *ŻEBY*, albo narzędnik. Tylko to ostatnie wymaganie jest zgodne z charakterystyką składniową leksemu czasownikowego *SUSZYĆ* (por. *suszyć suszarką*), por.:

10a) *Anna ciągle suszy mi głowę – o nowy laptop a. że ma zbyt mało czasu na skończenie projektu a. żebym porozmawiała z szefem o przedłużeniu terminu a. jakimiś dziwnymi pomysłami*¹⁰.

Komponent czasownikowy ze związku frazeologicznego *suszyć sobie głowę* – w odróżnieniu od leksemu czasownikowego – charakteryzuje się dodatkowo kategorią selektywną przyimkowości o wartości *nad+instr*, co mogą zilustrować na przykład wypowiedzenia:

10b) *Anna suszy sobie głowę nad znalezieniem nowego źródła finansowania projektów socjalnych.*

10c) (...) *autorem tych wierszy jest wuj Tarabuk, który co dzień nad brzegiem morza wysiaduje przy składanym stoliku i suszy głowę nad rymami.*

¹⁰ Poprawność tej ostatniej frazy może budzić wątpliwości. Być może jest to nieakceptowalna kontaminacja dwóch różnych schematów ze wspólnym komponentem *GŁOWA*.

Komponent czasownikowy z frazeologizmu *suszyć zęby* wnosi do swojej charakterystyki składniowej jako nową akomodację frazy przyimkowo-nominalnej do+gen, por.:

10d) *Anna bez przerwy suszy zęby do swojego chłopaka.*

2.4.1. W wypadku komponentu czasownikowego *ROBIĆ* nie da się przeprowadzić tak jednoznacznej i uporządkowanej analizy. Uderzająca jest przede wszystkim duża liczba związków frazeologicznych konstytuowanych przez jego formy, a także różnorodność budowanych przezeń konstrukcji składniowych. Pierwszy etap analizy będzie stanowić przyporządkowanie ich do jednego z pięciu schematów tworzonych przez leksem *ROBIĆ*. Na wstępie należy podkreślić, że nie ma wśród związków frazeologicznych z komponentem *ROBIĆ* takich, które są odwzorowaniem schematu III. Wynika to zapewne stąd, że i standardowe wypowiedzenia na nim oparte są rzadkie w uzusie.

Największą grupę stanowią frazeologizmy oparte na schemacie I. Najczęściej też wymagania komponentu czasownikowego są takie same jak wymagania bazowego leksemu czasownikowego. Ewentualne różnice dotyczą wyboru bądź nie określonych fraz niekonotowanych, co dotyczy jednakże – ze względu na ograniczenia semantyczne – również form leksemu (por. 2.2.1.). Na przykład związek: *robić komuś kawały* zbudowany jest zgodnie ze schematem I, zablokowana jest natomiast w jego wypadku możliwość wystąpienia frazy narzędnikowej, por.:

11) *Jan robi dzieciom latawce z papieru własnymi rękami.*

– ale niepoprawne:

11a) **Jan robi Marii kawały własnymi rękami.*

Bardzo wyrazistą grupę tworzą frazeologizmy zbudowane na schemacie II, por.: *robić z muchy słonia, robić z gęby cholewę, robić z igły widły, robić z czegoś użytek, robić z kogoś człowieka / durnia / głupca / pośmiewisko, robić z kogoś balona*. I w ich wypadku komponent czasownikowy przejmuje wymagania po leksemie czasownikowym. Jedyne odstępstwo stanowi tu akomodacja dopełniacza zamiast biernika w ostatnim frazeologizmie, co jest częstym zjawiskiem we frazeologii, szczególnie w wypadku form rodzaju męskiego (por. Andrejewicz 2006b)¹¹.

Na dwóch pozostałych schematach oparto niewiele frazeologizmów. Schemat IV reprezentują np.: *co z tym fantem zrobić? nie wiedzieć, co robić z rękami*. Jak w standardowych konstrukcjach występuje tu nietypowa realizacja frazy biernikowej, mianowicie tzw. zaimek CO. W tym schemacie pozycja biernikowa jest realizowana bowiem albo przez grupę zdaniową typu CO, albo przez grupę rzeczownikową ograniczoną do tzw. zaimków lub rzeczowników o dużym zakresie referencji (por. 2.2.4.). Schemat V można odnaleźć w związkach: *robić na kogoś, robić na siebie, robić u kogoś, robić przy czymś i nic nie robić*¹².

¹¹ W przytoczonej pracy dyskutowana jest możliwość innej interpretacji analizowanego zjawiska, a mianowicie zmiana nie wartości przypadku, a rodzaju – z m3 (męski rzeczowy) na m1 (męski osobowy), ale kontrargument stanowią tu przykłady frazeologizmów z komponentami rzeczownikowymi na przykład rodzaju nijakiego, por. *chylić czoło / czoła; stawiać czoło / czoła*.

¹² Na marginesie, można podjąć dyskusję, dlaczego *robić u ogrodnika* czy *robić przy pomidorach* to związki frazeologiczne, a *robić w polu* czy *robić na budowie* – nie. USJP wyróżnia jeszcze *robić na cudzym*.

Przy takim bogactwie funkcji i cech składniowych zarówno leksemu *ROBIĆ*, jak i równokształtnego z nim komponentu czasownikowego trudno dociec, czy w danym związku frazeologicznym komponent modyfikuje ewentualnie zmienia swoje wymagania składniowe w porównaniu z bazowym leksemem, czy po prostu nie został odnaleziony jeszcze jakiś kontekst (schemat zdaniowy), w który wchodziły formy tego leksemu (por. 2.2.6.).

2.4.2. Wydaje się, że najczęstszą zmianą cech składniowych komponentu w stosunku do leksemu jest wybór przez komponent czasownikowy tylko niektórych wymagań syntaktycznych leksemu. Wyrazistym przykładem tego zjawiska może stanowić frazeologizm *robić bokami*. Analiza przykładów z NKJP wskazuje, że występujący w nim komponent czasownikowy konotuje frazę nominalną w mianowniku, realizowaną przez dowolną grupę, i frazę nominalną w narzędniku, która stanowi element związku, a mianowicie formę *bokami*. Ponadto forma komponentu *ROBIĆ* otwiera pozycję dla niekonotowanych fraz przysłówkowych, por.:

12) *Nie widzi pan, że gospodarka robi bokami?*

12a) *Rolnictwo, które od dawna robi bokami, znajdzie się na skraju bankructwa.*

Na podkreślenie zasługuje tu blokada frazy biernikowej, głównego wymagania omawianego leksemu. Nie ma możliwości pojawienia się grupy nominalnej w bierniku również w wypadku jednostki *robić komuś na złość*. Wydaje się jednak, że to właśnie grupa przyimkowo-nominalna *na złość* weszła do związku zamiast czy w miejsce frazy nominalnej w bierniku, chociaż oczywiście musi być interpretowana jako fraza przysłówkowa.

W związku frazeologicznym *robić coś z głową*, opartej na schemacie I¹³, komponent czasownikowy zachował co prawda wymagania mianownika i biernika, ale zablokowana jest przy nim możliwość wystąpienia frazy nominalnej w celowniku, por.

13) *Zakupy w Internecie należy robić z głową (...).*

ale niepoprawne:

13a) **Zakupy w Internecie należy robić dzieciom z głową (...).*

Podobnie nie ma miejsca dla frazy celownikowej w wypadku frazeologizmów: *robić dobrą minę do złej gry* czy *robić wielkie oczy*. Oto przykłady z NKJP:

14) *Dlatego wolę mówić z tobą otwarcie, niż robić dobrą minę do złej gry.*

14a) *Tak naprawdę, choć robisz dobrą minę do złej gry, w nowym mieście czujesz się nieswojo.*

15) *A na widok liczy i karamboli klienci robią wielkie oczy, wypytując personel sklepu, co to jest.*

15a) *„I co Bernadetta?” „Nic, robiła wielkie oczy i udawała, że nic nie rozumie...”*

Jeszcze większe ograniczenia ma komponent *ROBIĆ* w związku frazeologicznym *robić swoje*, por.:

16) *Dwa lata postu robią swoje i dziś już nie jestem w stanie żonglować tak ciężarami, jak dawniej.*

¹³ Grupa z *głową* nie jest tu bowiem realizacją frazy przyimkowo-nominalnej, tylko przysłówkowej, na co wskazują na przykład wypowiedzenia: *Revolucja technologiczna jest okazją do zarobienia dużych pieniędzy, pod warunkiem że robi się to bez emocji, z głową*. A jeśli już się za to bierze, to niech robi to *rozsądnie i z głową* (...).

16a) *Rób swoje i nie zabieraj mi czasu.*

Nie tylko zablokowana jest przy nim pozycja dla frazy nominalnej w celowniku, ale są też wyraźne ograniczenia w łączliwości z innymi frazami niekonotowanymi, np. frazą przymkowo-nominalną o wartości z+ instr. W związku frazeologicznym *robić kogoś na szaro* pojawia się natomiast jako stały element właśnie niekonotowana przy formie leksemu ROBIĆ fraza przysłówkowa *na szaro*. I tym kontekście również nie może pojawić się fraza celownikowa.

Inne zjawisko można zaobserwować w wypadku w wypadku związków frazeologicznych *robić w portki / pod siebie / w majtki*. Na pozór mogłoby się wydawać, iż mamy tu konstrukcję o schemacie V (VF NP(nom) AdvP: *Jan robi w fabryce. Jan robi u ogrodnika*). Ze względów semantycznych lepsza wydaje się tu jednak inna interpretacja, mianowicie elipsa frazy biernikowej ze schematu I.

2.4.3. W niektórych frazeologizmach komponent czasownikowy ma inne wymagania niż bazowy leksem. Przykład mogą tu stanowić chociażby związki: *robić oko do kogoś, robić perskie oko do kogoś, robić słodkie oczy do kogoś* i *robić kogoś w konia*. Wydaje się, że w wypadku dwóch pierwszych nowe wymaganie, tj. PrNP(do+dop), jest motywowane semantycznie – wskazuje na ruch w kierunku adresata (jak *puszczać / rzucać do*). Analogicznie powstało zapewne również *robić słodkie oczy do kogoś*. Być może jest tu też analogia do *mizdrzyć się do kogoś*. W związku frazeologicznym *robić kogoś w konia* nowe wymaganie (PrNP(w+acc) jest realizowane przez stały element frazeologizmu *w konia*. Jak w poprzednich przykładach, pojawienie się nowego wymagania jest dopuszczalne strukturalnie, przy formach leksemu ROBIĆ mogą bowiem wystąpić – w różnych jego funkcjach i znaczeniach – wszystkie typy grup, czy to jako konotowane, czy jako niekonotowane. Wybór właśnie takiej a nie innej frazy musi być zatem powodowany względami semantycznymi¹⁴: może w analogii do *nabijać kogoś w butelkę*?

Na koniec warto się zastanowić, czy nie bardziej uprawniony jest odwrotny kierunek interpretacji opisywanych w punktach 2.4.2 i 2.4.3 zjawisk, mianowicie nie od swoistych semantycznych motywacji do różnic składniowych, a odwrotnie: od różnic składniowych do metaforyzacji znaczeniowej. Takie ujęcie pozwala stwierdzić, iż jeśli w danym kontekście pojawia się niestandardowa z punktu widzenia leksemu czasownikowego realizacja wymagań składniowych, to stanowi ona syntaktyczny (powierzchniowski) wykładnik frazeologizacji.

2.5. Przedstawiona w niniejszym artykule charakterystyka składniowa komponentu czasownikowego ROBIĆ może zostać z pewnością poszerzona i pogłębiona. Zestawienie cech składniowych leksemu ROBIĆ i komponentu czasownikowego ROBIĆ pokazało bowiem, że bardzo trudno przeprowadzić czysto strukturalną analizę językową w wypadku jednostek pełniących wiele funkcji i mających skomplikowaną charakterystykę semantyczną. I chociaż wspomniana analiza stanowi najlepszą ilustrację tego, jak nieostra jest granica między jednostkami syntaktycznymi a frazeologicznymi, warto podejmować badania w tym zakresie chociażby po to, aby identyfikować nie tylko semantyczne (na co zwraca się uwagę w literaturze!), ale także czysto składniowe sygnały frazeologizacji.

¹⁴ O „tendencji do utożsamiania rekcji wyrazów przynależnych do określonej grupy znaczeniowej” pisała już D. Buttlerowa (1981, s.121, a także 122-123).

Oznaczenia:

VF – fraza finitywna

NP – fraza nominalna

PrNP – fraza przyimkowo-nominalna

AdvP – fraza przysłówkowa

NP(nom) – fraza nominalna w mianowniku

NP(acc) – fraza nominalna w bierniku (itd.)

PrNP(z+gen) – fraza przyimkowo-nominalna o wartości Z akomodujące dopełniacz

PrNP(z+instr) – fraza przyimkowo-nominalna o wartości Z akomodujące narzędnik (itd.)

{ } – w nawiasach klamrowych frazy niewymagane

ROBIĆ – leksem

ROBIĆ – komponent

robi – forma leksemu*robi* – forma komponenturobi – słowo (lub szerzej: jednostka językowa)**Literatura**

- Andrejewicz U., 2004, *Pojęcie frazy i grupy w formalnym opisie składniowym*, Białostockie Archiwum Językowe, Białystok, s. 7-14.
- Andrejewicz U., 2006a, *Uwagi metodologiczne i terminologiczne na marginesie dystrybucyjnego opisu leksemów czasownikowych stanowiących komponent frazeologizmów polskich*, w: *Wokół polszczyzny dawnej i obecnej. Materiały pokonferencyjne*, Białystok, s. 7-17.
- Andrejewicz U., 2006b, *Wariantywność biernika i dopełniacza we frazeologizmach polskich*, „Poradnik Językowy” nr 9, s. 11-16.
- Andrejewicz U., 2007, *Formalna analiza składniowa wybranych frazeologizmów języka polskiego*, Język Polski, Współczesność, Historia VI, Lublin, s. 9-23.
- Andrejewicz U., 2011, *Jednostka trafić w składni i frazeologii – analiza wybranych cech składniowych*, „Białostockie Archiwum Językowe” XI, red. B. Nowowiejski, Białystok 2011, s. 11-27.
- Buttler D., 1981, *Innowacje składniowe powojennego trzydziestopięcioletnia*, w: *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, Warszawa, s. 111-129.
- Gębka-Wolak M., 2011, *Pozycje składniowe frazy bezokolicznikowej we współczesnym zdaniu polskim*, Toruń.
- Lewicki A. M., 2003, *Studia z teorii frazeologii*, Łask, s. 10-152.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A., 2001, *Współczesny język polski. Frazeologia*, Lublin, s. 315-333.
- Moroz A., 2010, *Parenteza ze składnikiem czasownikowym we współczesnym języku polskim*, Toruń.
- Saloni Z., Świdziński M., 1998, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Świdziński M., 1996, *Własności składniowe wypowiedników polskich*, Warszawa.
- Świdziński M., 1999, *O ograniczeniach aparatu pojęciowego schematów zdaniowych*, w: *Studia lingwistyczne ofiarowane Profesorowi Kazimierzowi Polańskiemu na 70-lecie Jego urodzin*, red. W. Banyś, L. Bednarczuk, S. Karolak, Katowice, s. 187-197.
- Wiśniewski M., 2005, *Dystrybucyjne właściwości odprzymiotnikowych nazw cech we współczesnej polszczyźnie*, Toruń.

Słowniki

- ISJP, 2000, *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. I–II, Warszawa.
- SFWP, 2002, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, red. St. Bąba, J. Liberek, Warszawa.
- SJP, 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, t. I–III, red. M. Szymczak, Warszawa.
- SSG, 1980–1992, *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich, t. I–V*, red. K. Polański, Wrocław.
- USJP, 2003, *Uniwersalny słownika języka polskiego*, t. I–IV, red. S. Dubisz, Warszawa.